

Алишер Навоий ҳасби ҳоли масалалари. Ҳаётига доир муҳим маълумотлар

РЕЖА:

1. Алишер Навоий ҳаётини ўрганиш манбалари.
2. Шоирнинг болалик ва йигитлик йиллари.
3. Давлат арбоби сифатидаги фаолияти.
4. Ҳаётининг сўнгги йиллари.

Алишер Навоийнинг ҳасби ҳоли билан боғлиқ масалалар аввало шоирнинг ўз асарларида, шунингдек замондошлари Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаъи саъдайн ва мажмаи баҳрайн”, Мирхонднинг “Равзату-с-сафо”, Хондамирнинг “Хулосату-л-ахбор”, “Макориму-л-ахлоқ”, “Ҳабибу-с-сияр”, Зайниддин Восифийнинг “Бадоеъу-л-вақоеъ”, Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкирату-ш- шуаро”, Муъиниддин Муҳаммад ал-Замжий ал-Исфизорийнинг “Равзату-л-жиннот”, Абдурахмон Жомийнинг “Баҳористон”, Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” каби тарихий ва тазкира асарларида учрайди.

Алишер Навоий 1441 йил 9 февралда Амир Темурнинг ўғли Шоҳруҳ Мирзо ҳукмронлиги даврида Ҳиротда туғилди. Хондамирнинг “Макориму-л- ахлоқ” асарида маълумот берилишича, шоирнинг туғилган санаси хижрий 844 йил рамазон ойининг 17 кунда бўлиб, товуқ йилига тўғри келади. Унинг отаси Ғиёсиддин Муҳаммад (уни Ғиёсиддин Кичкина деб ҳам аташган) темурийлар саройининг амалдорларидан, онаси (исми маълум эмас) Кобул амирзодаларидан Шайх Абу Саъид Чангнинг қизи бўлган. Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаъи саъдайн” ва Мирхонднинг “Равзату-с-сафо” асарларида келтирилишича, Алишернинг бобоси Амир Темурнинг ўғли Умаршайх билан эмиқдош (қўкалдош) бўлган. Навоий “Вақфия” асарида ўз ота-боболарининг темурийлар саройида юқори мавқеда бўлганликлари ҳақида шундай ёзади: “...бу хокисорнинг ота-бобоси ул ҳазрат (Султон Ҳусайн Бойқаро)нинг бобо ва аждоди хизматларида... улуғ маротибқа сазовор ва бийик маносибқа комгор бўлгон эрдилар” . Алишернинг тоғалари Мирсаид Кобулий ва Муҳаммад Али Ғарибийлар ҳам шоир бўлишган. Бўлажак шоир ана шундай муҳитда, алоҳида тарбия ва назоратда ўсади. Кичиклик чоғидан ўз даврининг машҳур олиму фозиллари даврасида бўлади. Уч-тўрт ёшларида машҳур шоир Қосим Анворнинг

Риндему ошикему чаҳонсўзу чома чок,
Бо давлати ғами ту зи фикри чаҳон чи бок

(Мазмуни: Риндмиз, ошиқмиз, жаҳон ўртовчи ва ёқавайронлармиз, сенинг ғаминг турганда дунё фикридан не фойда) байтини ёд айтиб, меҳмонларни ҳайратга солади. Бу ҳақда кейинчалик “Мажолисун-нафоис”нинг биринчи мажлисида эслаб ўтади. Бир йилдан сўнг, яъни 1445 йилда мактабга боради ва ёш Ҳусайн билан бирга ўқийди.

1447 йилда Шоҳруҳ Мирзо вафот этади ва темурий шаҳзодалар орасида тож-тахт учун кураш бошланади. Ҳиротда рўй берган нотинчлик сабабли Алишерлар оиласи Ироққа йўл олади. Йўлда, Тафт шаҳрида ёш Алишер замонасининг машҳур тарихчиси, “Зафарнома”нинг муаллифи Шарафиддин Али Яздий билан учрашади ва улуғ тарихчи 6 ёшли Алишернинг ҳақиқига дуо ўқийди. Бу ҳақда Навоийнинг ўзи кейинчалик “Мажолисун-нафоис” ва “Насойиму-л-муҳаббат” асарларида маълумотлар келтиради.

1451 йилда Хуросон анча тинчиб, Алишерлар хонадони Ҳиротга қайтади. Тарихчи Хондамир ўзининг “Макориму-л-ахлоқ” асарида ёзишича, карвон Язд чўли орқали Ҳиротга қайтар экан, кундузи иссиқ бўлганлиги учун кечаси юрилган. Тунги юришлардан бирида Алишер эгар устидан ерга тушиб қолади ва уйку зўридан беҳабар ётаверади. Қуёш еру қўқни ёритгандан кейингина уйғониб, узоқда кўринган бир қора нуқтани излаб йўлга чиқади. Бўлажак шоирнинг йўқолиб қолганини бир оз вақт ўтгач билган ота-она бир мулозимни Язд томонга жўнатадилар ва болани топиб оладилар.

1452 йилда Абулқосим Бобур Мирзо Хуросон тахтига ўтиради ва нотинчликлар анча босилади. Абулқосим Бобур маърифатли ҳукмдор бўлиб, тасаввуф илмидан хабардор, табъи назмга мойил шахс эди. Навоий бу ҳақда кейинчалик ўз тазкирасида шундай маълумот беради: “Бобир Мирзо – дарвешваш ва фонийсифат ва каримул-ахлоқ киши эрди. Ҳиммати олида олтуннинг дағи кумушнинг тош ва туфроғча ҳисоби йўқ эрди. Тасаввуф рисоаларидин “Ламаъот” била “Гулшани роз”га кўп машъуф эрди. Табъи дағи назмга мулоим эрди...”

Абулқосим Бобур Алишернинг отаси Ғиёсиддин Муҳаммадни Сабзаворга ҳоким қилиб тайинлайди, Ғиёсиддин Муҳаммад ўз оиласи билан шу шаҳарга кўчиб ўтади ва Алишер ўқишни давом эттиради. Алишер Сабзаворда ўз даврининг шоиру фозиллари Хожа Аҳмад Муставфий, Мавлоно Яҳё Себак, Дарвеш Мансур, Ҳофиз Али Жомий, Хожа Маҳмуд, Мавлоно Номийлар билан танишади, Дарвеш Мансурдан аруз илмини ўрганади. Саъдий Шерозийнинг “Гулистон”, “Бўстон” асарларини ўқийди, Фаридиддин Атторнинг “Мантиқу-т-тайр” достонини ёд олади. Бу ҳақда кейинчалик “Лисону-т-тайр” достонидида шундай ёзади:

Истабон ташхиси хотир устод,
Назм ўқутурким равон бўлсун савод.
Насрдин баъзи ўқур ҳам достон,
Бу “Гулистон” янглиғул ул “Бўстон”.
Менга ул ҳолатда табъи булҳавас
“Мантиқу-т-тайр” айлаб эрди мултамас.
Топти сокин-сокин ул такордин,
Сода кўнглум баҳра ул гуфтордин.

1453 йилда Алишер мактабдош дўсти Ҳусайн билан Абулқосим Бобур хизматидаги киради. Аввал Сабзаворда, сўнг Машҳадда яшайди. Бу йилларда ҳам ёш Алишер ўқиш ва илм ўрганишда давом этади.

1457 йилда Абулқосим Бобур Мирзо вафот этади. Хуросон тахтини Абу Саъид Мирзо эгаллайди. Ҳусайн Бойқаро тахт учун курашга киришиб кетади. Алишер Навоий эса Машҳад мадрасаларида ўқишни давом эттиради. Бу даврга келиб, энди Навоий икки тилда шеърлар битувчи “зуллизонайн” шоир сифатида анча танилиб қолган эди. Хондамирнинг маълумот беришича, бир кун Алишер Навоий Лутфий ҳузурига борганида, “малику-л-калом” ундан янги ёзилган бир

ғазалини ўқиб беришни сўрайди. Навоий ўзининг

Оразин ёпқоч кўзимдин сочилур ҳар лаҳза ёш,
Бўйлаким, пайдо бўлур юлдуз, ниҳон бўлғоч қуёш

матлаъси билан бошланувчи ғазалини ўқийди. Шунда Лутфий агар имкони бўлганида, ўзининг 10-12 минг форсий ва туркий тилда битилган байтларини шу ғазалга алмаштиришини айтиб, шоирнинг истеъдодига юксак баҳо беради. Шоир Машҳад мадрасаларида ўқиб юрган пайтида бир муддат хасталаниб қолади. У талабалар учун ажратилган хужрада касал бўлиб ётган ҳолатини “Мажолисун нафоис”да шундай эслайди:

“...Султон Абу Саъид Мирзо замонида Машҳадда ғариб ва хаста бир буқъада йиқилиб эрдим. Қурбон вақфаси бўлди, оламнинг ақсо билодидин халқ имом равзаси тавофиға юз қўйдилар. Расмдурким, мусофирлар муттайин буқъа гаштига ҳам борурлар, ул буқъадаким, фақир йиқилиб эрдим, жамоати маволиваш эл сайр қилиб, деворда битилган абётни ўқиб, бир байт устида баҳсга тушдилар. Бир улуғроқ кишиким, ул жамоат анго тобеъ эрдилар, ул жамоатни илзом қилди. Фақир заъф ҳолида ул жамоат жонибидин сўз айттим. Анга дедиларким: бу бемор йигит ҳам бир сўз айтадур. Ул улуғроқ киши худ Шайх Камол эрмишким, зиёратга келган эрмиш! Бошим устига келиб, мабҳасни ораға солди. Фақир жавоб бергач, ўз сўзидан қайтиб, таҳсинлар қилиб, ҳолимни тафаҳхус қилди. Эrsa ул ҳам фақирни эшитган экандур ва кўрар ҳаваси бор экандур”. Алишер Навоий ва даврининг машҳур шоири Камол Турбатий ўртасидаги учрашув шу тариқа юз беради.

Алишер Навоий 60- йилларнинг бошларида Ҳиротга қайтади. Бу даврда Алишернинг тоғалари Мирсаид Кобулий ва Муҳаммад Али Ғарибийлар Хусайн Бойқаронинг сипоҳийлари сифатида Султон Абу Саъид мирзога қарши жангда ҳалок бўлган эдилар. Шоир Ҳиротда узоқ қолаолмайди ва Самарқандга йўл олади. Абдураззоқ Самарқандий, Мирхонд ва Хондамир шоирнинг Самарқандга бориш сабабларини илм ўрганишга интилиш билан боғласалар, Заҳриддин Муҳаммад Бобур “ихрож” (сурғун) деб атайди. Алишер Навоийнинг ўзи Саййид Ҳасан Ардашерга ёзган “Маснавий” мактубида Самарқандга кетишининг бир неча сабабларини кўрсатади:

Бир улким, чу сўздиндир инсон шариф,
Чу хайвонга сўз йўқдур, улдур касиф...
Мен ул менки, то турк бедодидур,
Бу тил бирла то назм бунёдидур.
Фалак кўрмади мен киби нодире,
Низомий киби назм аро қодире...
Етар тенгридин онча қувват манга,
Ки бўлмас битирига фурсат манга.
Бу майдонда Фирдавсий ул гурд эрур,
Ки гар келса Рустам жавобин берур.
Рақам қилди фархунда “Шаҳнома”е
Ки, синди жавобида ҳар хомеае.
Ки ҳар неча нутқ ўлса қохилсарой,
Битигаймен ўттуз йилин ўттуз ой.
Не “Шаҳнома”ким, “Хамса”ға урсам эл,
Анинг панжаси сори етурсам эл.
Ўтуз йилки они Низомий демиш,
Қошимда эрур икки-уч йиллик иш...

Яъни, Навоий бу ўринда ватандан кетиш сабабларидан бири сифатида Ҳиротда ижод қилиш учун имконият йўқлигини келтириб ўтпти. Назмда қобилият жиҳатидан Низомийга тенг эканлиги, Фирдавсий ва Низомийлар 30 йил вақт сарфлаб ёзган “Шоҳнома”ю “Хамса”ни 30 ойда ёза олишга ўзида қувват сезаётганлигию, лекин бунинг учун шароит ва фурсат йўқлигини таъкидлапти.

Яна бир буким, зоҳир ўлмиш манго,
Ки, чиқмиш Хуросон элидин вафо...
Вафо ерида зоҳир ўлмиш нифоқ,
Саҳо ўрнида бухл тутмиш висоқ...
Ҳам эл манзилин шаҳ катакдек бузуб,
Товуғ ўрнига чўғд ўлтурғузуб.
Элида кишилиқдин осор йўқ,
Шароратдин ўзга падидор йўқ...
Не бир хужраким, ком топқай кўнгул,
Даме анда ором топқай кўнгул.
Не бир шўх васлиға ул моядаст,
Ки, азмим аёғиға бергай шикаст.
Не ёреки, ранжимни қилғай қабул,
Не зореки, ҳажримдин ўлғай малул.

Алишер Навоийнинг мамлакатни ташлаб кетишга мажбур бўлганининг яна бир сабаби юртдаги нотинчликдир. Одамларда бир-бирига вафо йўқ. Вафонинг ўрнини нифоқ, саховатнинг ўрнини бахиллик эгаллаган. Мамлакат шоҳи халқ уйини катакдек бузиб, товуғ ўрнига бойўғлини ўтказиб қўйган. Одамларда кишилиқдан нишона йўқ, ҳамма жойда ёмонлик ҳукмрон. Кўнгил ором топадиган бир хужра йўқ. Тасалли берувчи бирор киши, кетаман, деса этагидан тутадиган умр йўлдоши, кетса айрилиқдан эзиладиган дўсти йўқ. Самарқандга кетишининг яна бир сабаби илм эгаллашга бўлган эҳтиёждир. Зеро, Навоийнинг фикрича, “ҳақ сиррининг маҳрами” қилиб яратилган инсон Оллоҳни маърифат орқали таниши керак:

Учинч улки, чун холиқи зулжалол,
Ки, ҳам ламязал келди, ҳам лоязол.
Чу лавҳи вужуд узра тортиб қалам,
Ики кавн тарҳиға урди рақам...
Эмас эрди мақсуд жуз одамий
Ки, ҳақ сиррининг бўлғай ул маҳрами.
Баридин ғараз гарчи инсон эди,
Анга дағи мақсуд ирфон эди.

Тасаввуф таълимотига кўра, Оллоҳни таниш 2 йўл орқали амалга оширилади:

1. Ҳақдан жазба етиши, яъни Оллоҳ ёди билан ўзлигидан беҳабар бўлиб юриш, мақомларни эгалламасдан туриб, ҳол мартабасига эришиш, бу йўлни Навоий “мажзуби солиқ” йўли деб атайди.
2. Пирга қўл бериб, унинг иродаси билан риёзат чекиш ва ундан сўнггина жазба етиши, бунда аввал тариқатдаги мақомларни босиб ўтгандан кейингина ҳол мартабасига эришилади, бу йўлни Навоий “солиқи мажзуб” деб атайди. Навоий биринчи йўлга эришиш муяссар бўлмагач, пири комил топиб, ўзини унга топширишга қарор қилади:

Бурун муршиди комил истай юруб,
Ани топқач ўзин анга топшуруб...
Чу аввалғи иш бўлмади дастгир
Икинчисидин ҳўб эмастур гузир.

Шу тариқа Алишер Навоий 1465-69 йилларда Самарқандда яшайди. Шоир Самарқандда дастлаб моддий қийинчиликда ҳаёт кечиради. Кейинроқ, унга шаҳар ҳокими Аҳмад Ҳожибек ҳомийлик кўрсатади. Аҳмад Ҳожибек фозил ва шоиртаъб ҳукмдор бўлиб, “Вафойи” таҳаллуси билан шеърлар битган. Навоий “Маҷолисун-нафоис”нинг 6-маҷлисини айнан шу ижодкор-ҳукмдор таърифидан бошлайди: “Сурати хуш ва сийрати дилкаш, ахлоқи ҳамида ва атвори писандида йигитдур. Хуросонда тарбият топти. Ҳирот дор ус-салтанатида ўн йилға яқин ҳукумат қилди. Самарқанд маҳфузасида ҳам муддате ҳоким эрди... Ва таъби бағоят хуб воқеъ бўлубтур ва назмға кўп илтифот қилур”. Алишер Навоий Самарқандда машҳур олим Хожа Фазлуллоҳ Абуллайс ҳузурида фикҳ илмидан сабоқ олади. Бу ҳақда кейинчалик “Маҷолисун-нафоис”да шундай ёзади: “Фақир икки йил аларнинг қошида сабақ ўқуб эрдим, анча илтифотлари бор эрдиким, “фарзанд” дер эрдилар”.

Алишер Навоий Самарқандда Мавлоно Улоий Шоший, Хожа Хурд, Мавлоно Муҳаммад Олим, Мавлоно Сойилий, Дарвеш Аҳмад Самарқандий, Мирзобек, Юсуфшоҳ Сафойи каби олим ва шоирлар билан танишади. Шеърят ва адабиётшуносликка доир кўплаб асарларни ўқиб чиқади, салафлар ва замондошларининг байтларини ёд олади. “Муҳокамату-л-луғатайн”да бу ҳақда шундай маълумот берилади: “Йигитлигим замони ва шабоб айёми авонида кўпроқ шеърда сеҳрсоз ва назмда фусунпардоз шуаронинг ширин ашъори ва рангин абётидин эллик мингдин ортуқ ёд тутубмен ва алар завқ ва хушҳоллигининг ўзумни овутупмен”. Алишер Навоий шу йиллари шоир сифатида катта шуҳрат қозонади. 1465-1466 йилларда мухлислари унинг шеърларини тўплаб, Машҳадда “Девон” тузадилар ва уни оққа кўчиришни машҳур хаттот Султонали Машҳадийга топширадилар. Бу девон бугун фанда “Илк девон” номи билан машҳурдир. Алишер Навоий шеърларининг доврўғи Шерозу Табризга ҳам ёйилади. “Илк девон” тузилишидан сўнг орадан 5 йил ўтгач, 1471 йилда Оққўюнлилар салтанатида ҳам Алишер Навоий шеърларидан таркиб топган яна бир девон тузилади. Мазкур девон Оққўюнлилар саройида фаолият юритган машҳур хаттот ва шоир Абдурахим ибн Абдурахмон Хоразмий (тахаллуси Анисий) томонидан кўчирилади. Демак, шоирнинг ўзи ҳали расмий девон тартиб беришга улгурмай, унинг шеърлари киритилган икки девон: бири Машҳадда, бири Шерозда кўчирилиб, Навоий ихлосмандларининг эҳтиёжини қондиришга хизмат қилади. 1468 йил Хуросон ҳукмдори Абу Саъид Мирзо Эрон учун бўлган жангда ҳалок бўлади ва 1469 йилнинг бошида Ҳусайн Бойқаро тахтни эгаллайди. У Самарқандга мактуб йўллаб, Навоийни ўз ёнига чақиради ва Навоий Ҳиротга қайтади. Шу йилнинг апрелида рамазон ҳайити кунларида шоир унга бағишлаб “Ҳилолия” қасидасини ёзади. У Ҳусайн Бойқаронинг тахтга чиқишини янги ой – ҳилолга қиёс қилади:

Янги ойу ийд ики қуллуғчинг ўлсун, айлаган
Сен ҳилол анинг отин, байрам бу ернинг кунятин.

Ҳусайн Бойқаро Навоийни давлат ишларига жалб қилади. Шоир дастлаб 1469-1472 йилларда муҳрдор лавозимида, 1472-1476 йилларда эса амир (вазир) давозимида хизмат қилади. Тарихчи Мирхонд унинг бу даврдаги фаолияти ҳақида “Равзату-с-сафо” асарида шундай ёзади: “...амир бир неча вақт муҳрдорлик лавозимида қойим туриб, хизматкорлик поясини юқори осмондан ҳам ўтказди. Бир неча вақтдан кейин, бу мансабни тарк этиш бобида илтимос қилиб, бу лавозимга амир Аҳмад Суҳайлийни тайин қилишни илтимос қилди. Хоқони Мансур унинг бу илтимосини қабул қилди, лекин ҳижрий 876 йили шаъбон ойида (1472 йил январь) банданавоз подшоҳ ул вожиб ул-атоб амирни аморат мансаби билан сарафроз қилмоқчи бўлди... хоқони Мансурнинг покиза кўнгли шу эдики, амир Алишер вожиб ул-изъон фармонга кўра бошқа амирлардан юқори муҳр босса, лекин ул жанобнинг қўлига маълум соатда муҳр боссин учун нишон берганларида, нафси синиқ бўлганидан ва бағоят улўғ тавозуъилигидан, нишоннинг шундай жойига муҳр босдиким, ундан тубанроққа муҳр босишга жой қолмади...” Алишер Навоий вазир лавозимида ишлаб юрган пайтларида ўзининг бутун куч-қувватини мамлакат ободончилиги, эл фаровонлиги учун сарф қилади:

Ким бор эди бошима кўп меҳнатим,
Йўқ эди бош қошиғали фурсатим

(“Ҳайрату-л-аббор”дан)

Мамлакатда зулм ва ҳақсизликка чек қўяди, илм ва санъат аҳлига раҳнамолик қилади, бунёдкорлик ва ободончилик ишларига кенг эътибор қаратади. “Амири кабир” ва “амиру-л-муқарраб” унвонларига сазовор бўлади.

Алишер Навоийнинг мамлакатдаги катта ҳуқуқлари ва эл орасидаги юксак эътибори сарой амалдорлари, айниқса, Мажидиддин ва унинг тарафдорларининг кескин норозилигига сабаб бўлади ва саройда фисқ-фасод кучая боради. 1476 йилда Навоий вазирлик лавозимидан истеъфо беради ва бадий ижод билан шуғулланади.

Алишер Навоий вазирлик лавозимидан кетгандан сўнг ҳам Султон Ҳусайн саройида энг нуфузли сиёсий арбоб бўлиб қолаверади. Ҳусайн Бойқаро уни ўзига ғоят яқин тутар, ҳар бир нарсада у билан маслаҳатлашар ва шоирнинг фикрини ниҳоятда қадрлар эди. Бу ҳолат улуғ шоир ва сарой амалдорлари орасидаги низонинг ошишига олиб келади. Ҳусайн Бойқаро Навоийни Астрободга ҳоким қилиб юбориш билан саройдаги низоларга чек қўймоқчи бўлади.

Алишер Навоий 1487-1488 йилларда Астрободда ҳокимлик қилади. Мирхонднинг ёзишича, “Астробод гулшани адолат хислатлик амирнинг келиши билан Эрам гулистонининг ғайратини келтирадиган бўлиб, Журжоннинг саййидлари, уламози, эътиборли кишилари, фозиллари ул мақтовга муносиб сифатли амирнинг лутфу марҳаматлари билан фахр ва қувонч топдилар. Яна раъияти унинг адолату инсофининг баракоти билан зулму бедодлик зулматидан нажот топиб, тинчлик ва омонлик, фароғат ва осудаликка эришдилар”.

1489 йилда Алишер Навоий Ҳиротга қайтгач, ўрнига Астробод ҳокими қилиб шахзода Бадиуззамон тайинланган эди.

Бу орада Балхда Дарвешали кўзғолони бошланади. Ҳусайн Бойқаро Навоийни олиб, Балхга жўнайди. Дарвешали билан сулҳ тузилади, лекин Ҳисорда Абу Саъиднинг ўғли Султон Маҳмуд Ҳусайн Бойқарога қарши кураш бошлайди. Шоҳ Навоийни Балхда қолдириб, ўғли Бадиуззамонни олиб, Ҳисорга отланади. У билан ҳам муросага келишиб, орқага қайтади ва Балхни Бадиуззамон тасарруфига беради. Бадиуззамон ўн уч ёшли ўғли Мўмин Мирзони Астрободда қолдириб, Балхга келади. Ҳусайн Бойқаронинг суюкли аёли Хадичабегим билан Мажидиддиннинг ўрнига вазир қилиб тайинланган Низомулмулк Астрободга Музаффар Мирзони ҳоким қилиб тайинлашга эришадилар. Хадичабегим шохнинг мастлик чоғида Мўмин Мирзони ўлдириш ҳақидаги фармонга имзо қўйдириб, унинг зудлик билан ижро қилинишига эришади. Ҳусайн Бойқаро ҳушига келиб, янги фармон жўнатади. Лекин вақт ўтиб бўлган эди.

Бу ҳодиса Алишер Навоийга қаттиқ таъсир кўрсатади ва кўпдан буён орзу қилгани ҳаж сафарига тайёргарлик кўра бошлайди. Шоҳдан ижозат олиб, йўлга отланади. 1499 йилда Марвда Ҳусайн Бойқаронинг яна бир ўғли Абулмуҳсин отасига қарши бош кўтаради. Шоҳ исённи бартараф қилиш учун кўшин билан Марвга отланади. Мирхонднинг хабар беришича, “Марв қамали уч-тўрт ойга чўзилиб, фатҳу зафар шоҳиди мурод кўзгусида кўринмагани учун ҳокони Мансур сулҳга майл қилди. Абулмуҳсин мирзо ҳам қалъадорлиқнинг чўзилиб кетганидан ғам чекиб, отаси қошига чопар юборди ва амир Алишерни талаб қилдиким, то ул жанобнинг воситачилиги билан сулҳ иши воқе бўлсин”. Шоҳ Машҳад остоналарига етиб қолган Алишер Навоийга тез чопар юборади. Алишер Навоий Машҳад улуглари ва ҳамроҳлари билан маслаҳатлашади. Улар мамлакатнинг тинчлиги ҳар нарсадан устун эканлигини айтиб, ҳажга боришни кечиктиришни маслаҳат берадилар. Алишер Навоий ортга қайтади ва ота-ўғил орасида сулҳ имзоланади.

1500 йил декабрининг охирларида Ҳусайн Бойқаро Астробод юришидан қайтади. Анъанага кўра, саройнинг барча эътиборли кишилари шохни кутиб олишга йўлга чиқадилар. Улар орасида ҳазрат Навоий ҳам бор эди. Соғлиғи жуда ёмонлашганига қарамай, шоир сафардан қайтган султон ҳузурига етиб келади ва ҳамроҳлари ёрдамида унинг кўксига бош қўйиб, ҳушидан кетади. Бу ҳолат “Мақориму-л-ахлоқ”да шундай тасвирланади: “Бир фарсахга яқин юрганда соҳибқироннинг дабдабали ва кўркем муҳафаси кўринди. Шу вақт Худонинг инояти билан ул зотнинг муборак боши айлланиб қолди. Олижаноб амир Хожа Шихобуддин Абдуллани ҳузурига чақириб: “Мени эҳтиёт қилишдан ғофил бўлманг, аҳволим ўзгариб қолди”, деди. Шу пайт аъло ҳазратнинг қўлини ўпишга етишмоқ учун отдан тушди. Тўсатдан етишган касалликнинг оғирлиги сўнгги ҳаддига бориб қолгани ва юришга мадори қолмаганидан, мазкур амир ва Мавлоно Жалолуддин Қосим унинг қўлтиқларига кириб, улуғ Амир бошини баланд мартабали подшоҳнинг кучоғига қўя олди. Аъло ҳазрат ул буюклик ва дабдаба доираси марказининг аҳволида ўзгариш кўриб, ғоятда қайғуга ботди, ғамгин бўлди”. Шоирни оғир аҳволда уйга олиб келадилар. Уч кун ҳушсиз ётган Алишер Навоий 1501 йилнинг 3 январида сакта касаллиги туфайли вафот этади.

Савол ва топшириқлар:

1. Алишер Навоийнинг болалик йиллари ҳақида сўзлаб беринг.
2. Алишер Навоий ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар берувчи қандай асарларни биласиз?
3. Самарқандга кетар чоғида Алишер Навоий Саййид Ҳасан Ардашерга ёзган маснавийсида “Хамса”ни ўттиз ойда ёза олишини айтади. Бу ҳолатни қандай баҳолаган бўлардингиз? Навоий бундай даъво қилишга ҳақли эдими?
4. Саййид Ҳасан Ардашерга ёзилган маснавий матнига таяниб, Алишер Навоийнинг Самарқандга кетиш сабабларини айтиб беринг.
5. Алишер Навоийнинг давлат арбоби сифатида амалга оширган ишлари ҳақида тўхталинг.
6. Ҳазрат Навоийнинг ҳаж сафаридан қолишига қайси воқеалар сабаб бўлади?

АДАБИЁТЛАР:

1. Навоий замондошлари хотирасида. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1985.
2. Сирожиддинов Ш. Навоий замондошлари эътирофида. – Самарқанд: Зарафшон, 1996.
3. Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий типологик, текстологик таҳлили. – Т.: Akademnashr, 2011.
4. Алишер Навоий ижодий ва маънавий меросининг оламшумул аҳамияти (халқаро илмий назарий анжуман материаллари). – Т.: O'zbekiston, 2011.
5. Султон Иззат. Навоийнинг қалб дафтари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1973.
6. Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: Movarounnahr – O'zbekiston, 2009.
7. Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Т.: O'zYU Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
8. Ўзбек адабиёти тарихи. Беш жилдлик. 2-жилд (XV асрнинг иккинчи ярми). – Т.: Фан, 1977.